

för tre fjärdedelar av konsumtionen, hade deras andel på 1980-talet sjunkit till en tredjedel. En intressant iakttagelse är också, att den offentliga konsumtionen har stigit och ersatt privat konsumtion. En fruktbar infallsvinkel har varit att jämföra Finland med det övriga Europa; det visar sig att levnadsstandarden i Finland relativt sett steg snabbare än i de flesta europeiska länder.

När det sista bandet i serien *Kasvututkimuksia* nu utkommit är det skäl att uttrycka tillfredsställelse över att ett så här stort projekt har slutförts. "Tillväxtundersökningarna" kommer att inta en viktig ställning inom forskningen och Riitta Hjerppes utmärkta arbete avslutar den på ett mycket övertygande sätt.

Jorma Ahvenainen

Centrum och periferi inom en central periferi

Olavi Latikka, *Järjestäytyminen ja yhteiskunnan muutos. Järjestötoiminnan alkuvaiheet ja laajentuminen suomenkielisellä Etelä-Pohjanmaalla vuoteen 1908* [Organisering och samhällsförändring. Organisationsverksamhetens första skeden och expansion i det finskspråkiga Sydösterbotten till år 1908]. *Studia Historica Jyväskyläensia* 35. 343 s. Jyväskylä 1987.

Den egalitära struktur finns inte som inte skulle alstra politiska, ekonomiska och kulturella centra. Det finska Sydösterbotten, som mången velat se som ett mönster av frihet, jämlikhet och broderskap, var inte bara socialt skiktat, utan också regionalt. Den jordbrukande klassen var skiktad i jordägare och icke-jordägare (andelen jordägare var störst i nordost i Lappjärvi, Vimpeli, Evijärvi och Kortesarvi, 73–77% år 1901, och minst i Ilmolatrakten i Kurikka, Kauhajoki och Ilmola, 32–37% samma år). Könsligt var regionen delad så att männen ovanligt starkt dominerade offentligheten – personregistret i Olavi Latikkas avhandling upptar 161 namn, varav endast 7 är kvinnor. Den fråga som Latikka vill besvara gäller emellertid inte den sociala, utan den regionala differentieringen: i vilken utsträckning uppstod regionala centra inom detta område? Med denna väl valda frågeställning når Latikka flera intressanta resultat, först och främst

beskrivningen av två distinkta centra, Ilmola och Lappo, två ur riksperspektiv säregna politiska miljöer. Boken erbjuder många basfakta för alla som vill förstå utvecklingen i en region som haft en avgörande betydelse för utformningen av Finlands politiska och kulturella liv.

"Suupohja", trakten kring Ilmola (på finska Ilmajoki), var i många avseenden en föregångare inom organisationsväsendet i Finland. Ilmola hade en för land(skap)et stark ståndspersonsklass, som etablerade ett lokalt hushållningssällskap redan år 1803. Detta var unikt i det dåtida svenska riket och femtio år före andra motsvarigheter i storfurstendömet historia. Framför allt när det gällde ekonomiska föreningar, inklusive olika typer av andelslag, var Ilmola en föregångare, men kommunen var tidigt ute också när det gällde bildningssträvanden: bibliotek, folkskolor, tidningspress. Under hela 1800-talet skickades härifrån relativt sett mest ungdomar till läroverk.

På initiativ av det lokala hushållningssällskapet antogs 1805 en byordning. I motsats till byordningen och åldermanssystemet i Lappo, fungerade systemet utan inblandning från församlingens sida. Tillspetsat kan man säga, att medan prästerskapet i Lappo koncentrerade sig på att övervaka den allmänna ordningen i kommunen, gjorde sig prästerna i Ilmola tidigt kända för sitt engagemang i byggdets ekonomiska utveckling. I Ilmola fick väckelsen inte heller någon stark spridning. Patriarkalismen tog sig olika uttryck på dessa orter. Lappo företrädde i lantdag efter lantdag av en och samma person, F.W. Lagerstedt, en patriark som ägde en tiondedel av alla mantal i kommunen. Han valdes in i åtta lantdagar, därefter hans son! Från Ilmola, däremot, skickades fram till 1908 7 olika personer till lantdagen. Undfallenhetslinjen var i Ilmolatrakten starkare än på andra håll i Sydösterbotten. Värnpliktsstrejken och andra protester mot tsarregimen hade här den lägsta uppslutningen.

Ilmola intog således en dominerande plats i den sydösterbottniska mobiliseringsprocessen. Under de första åren av detta sekel förändrades bilden såtillvida att Lappo ådal blev ett rivaliserande centrum, speciellt när de gällde ideella föreningar (s. 262 och passim). På lappomål hette ålderman "päällysmies" (förman, bas), vilket var ett uttryck för en auktoritär struktur, där åldermannen i högre grad representerade ämbetsmannavärlden än allmogen (s. 334). Präster och åldermän, biträdda av en menighet, som bestod av såväl väckta som "liknöjda" ("suruttomia") använde sig av byordningen i första hand för att upprätthålla ordningen på lokalplanet. Den rigorösa kontrollen av ungdomens leverne förde stora skaror inför rätta, till en början för små föreseelser, senare för grövre brott. Våldsbrotten var här vanligare än på andra håll. I likhet med andra forskare ser Latikka den auktoritära uppfostran som en bakgrundsfaktor till det andliga

klimatet i Lappo ådal, ett klimat, som lätt transformerades till herrehat och radikala politiska rörelser. För att karakterisera denna mentalitet använder sig Latikka av kända termer såsom Gemeinschaft och mekanisk solidaritet. Han har ett intressant konstaterande om att uppdelningen i väckta och världsliga inte ledde till en polaritet som skulle ha rubbat den andliga miljön. V. Malmivaara, en präst inom väckelsen, framstod som ett mönster och en auktoritet för båda lägren!

Ett utslag av denna mekaniska solidaritet var det kompakta motståndet mot ungdomsföreningsrörelsen under 1880- och 1890-talen. Ett annat uttryck för samma slag av solidaritet var den explosiva upplutningen bakom ungdomsföreningarna i början av detta sekel! Lappo hade år 1897 98 medlemmar i ungdomsföreningsrörelsen och 1908 526. I Kauhava hade medlemsantalet under motsvarande tid vuxit från 266 till 605. Ilmola, som år 1908 låg på tredje plats när det gällde antal ungdomsföreningsmedlemmar uppvisade däremot en lugn uppåtgående linje: antalet hade under samma period stigit från 307 till 446 (s. 144–146). Samma sak gällde nykterhetsrörelsen. Lappo fick en förening först 1901, men den växte desto snabbare. Fyra år senare var den regionens största med 623 medlemmar. Som jämförelse kan nämnas att de följande föreningarna i storleksordning vid samma tidpunkt hade 300 medlemmar (Taisto IV i Kauhajoki), 201 (Toimi V i Ilmola) och 136 (Kauhavas nykterhetsförening) (s. 130–131). Den explosiva föreningsmobilisationen tolkar Latikka inte som ett genombrott för en organisk Gesellschaft-solidaritet, utan som en övervintrad Gemeinschaft-anda av likformighet (s. 340). Med hänvisning till Olavi Riihinen konstaterar Latikka, att det var kännetecknande för Lappo ådal att man röstade kommunvis på ett och samma parti (s. 369).

Tsarregimens ingrepp i storfurstendömet inre angelägenheter i början av seklet åstadkom en attitydförändring bland de väckta. Från att tidigare ha förhållit sig avvisande till politisk aktivitet, blev politik en legitim angelägenhet för envar – åtminstone för de besuttna? Rysk-japanska kriget fungerade härvidlag som katalysator. I Lappo ådal deltog man i själva verket aktivare i värnpliktsstrejkerna än på andra håll i Sydösterbotten. Detta är intressant med tanke på att man samtidigt var lojal mot det gammalfinska partiet, som ju byggdes upp kring undfallenhetsstrategin. Lappo ådal var det bästa rekryteringsområdet för jägarrörelsen och organiserat strejkbryteri. I denna miljö var det relativt lätt att mobilisera aggressioner mot avvikande element, religiösa eller språkliga, eller mot herrar och socialister i stadens grottekvarn (s. 370). Lappo var ur föreningsväsendets synvinkel inte ett ohotat centrum i Lappo ådal. I all synnerhet Kauhava steg fram vid dess sida på 1910-talet, åtminstone när det gällde det ideella

föreningslivet (s. 313). I motsats till de andra kommunerna i Lappo ådal dominerades Kauhava av det ungfinska partiet (s. 293f).

Frivilligföreningarna var aktivare i Ilmola och Lappo än på andra håll; bara i dessa kommuner agerade husbondeföreningarna aktivt i förhållande till kommunalstämman (s. 367). Utan att Latikka desto mera kan beskriva interaktionen mellan de lokala centra, Ilmola och Lappo, och det kringliggande Sydösterbotten, förstår läsaren att de andra delarna fick spela andra fiolen. Kommunerna i nordost, "Sjöbygden", som hade en annan social struktur och som inte utvecklade en egen markant centralort, orienterade sig åtminstone delvis mot centra vid Bottniska vikens kust. Kommunerna i söder hade på motsvarande sätt nära förbindelser med Mellersta Finland.

Latikkas presentation av dessa två extrema miljöer är intressant, men ger också anledning till kritik. Man måste beklaga att den anslående bilden av två regionala centra ges en pregnant form först fr.o.m. sid 315. Av alla tänkbara framställningssätt är detta ett av de sämre. Om denna bild hade presenterats genast i början av boken, hade läsaren fått möjlighet att under läsningens gång kritiskt bearbeta all den bakgrundsinformation som serveras under bokens första förhållandevis tunglästa 300 sidor. Det är ohemult att presentera sina forskningsresultat på ett sätt som kräver att läsaren skall läsa boken två gånger.

Den dispositionsmodell, som Latikka följer, är i och för sig standard, men icke desto mindre en beklaglig följd av en misslyckad syn på förhållandet mellan forskningsprocess och presentation av forskningsresultat. Det är möjligt att detta har sin enkla förklaring i humanisternas osäkerhet, att historieforskaren oreflekterat lever med ett ideal om att en undersökning skall se ut som ett naturvetenskapligt experiment, där forskningsresultatet ju lättast låter sig presenteras genom att man redogör för experimentet. Men dessvärre är det nog bara i undantagsfall som historieforskaren ställs inför en sådan uppgift. Som regel sysslar en kreativ historieforskare som Latikka med att gestalta helheter och analysera relationer, en process som pågår på flere nivåer samtidigt. Att försöka redogöra för denna process har sitt givna intresse. Men slik reflexion ger inte forskaren rätt att smita undan kommunikationens imperativ; att forskaren måste ägna kreativ uppmärksamhet åt hur han så slagkraftigt som möjligt skall presentera de forskningsresultat han kommit fram till.

Dessutom kan man räkna med att en forskare som ifrågasätter isomorfin mellan forskningsprocess och presentation av forskningsresultat skapar sig möjligheter att nå djupare och samtidigt nya forskningsresultat. Detta gäller också Latikka, som i sin bok betar av den ena faktabitens efter den andra, i och för sig hela tiden med kloka och intressanta kommentarer, men ändå pärlbandsmässigt med stora och

små kulor om varandra: i tur och ordning behandlas allt från demografiska förhållanden och olika organisationstyper till frekvenser av lyceister, seminarister och bondestudenter, bildningsförhållanden av olika slag och politiska aktioner. Det råder ingen brist på bakgrundsfakta.

I mitten av avhandlingen finns ett avsnitt, som kan betecknas som en kärna i undersökningen. Med hjälp av en centrum-periferi modell analyseras här den regionala differentieringen och uppkomsten av regionala centra. Detta sker genom att författaren jämför (1) föreningarnas grundläggningsår i de olika kommunerna, (2) medlemsutvecklingen i föreningarna, och (3) i vilken utsträckning kommunen varit representerad i föreningarnas olika distriktsstyrelser (s. 221–279). Resultatet av denna analys kunde i högre grad ha fått styra analysen och dispositionen.

Till kritiken av framställningssättet måste ytterligare fogas att boken nöjer sig med kartsquisser som är miserabla; boken saknar kartor som skulle beskriva bosättningens koncentration till ådalarna, kartor som skulle beskriva kommunikationssystem av olika slag, eller kartor som skulle ange vad som finns på andra sidan det finska Sydösterbottens gräns.

Den andra centrala frågan i Latikkas avhandling (jfr s. 22) gäller tolkningen av föreningarnas betydelse för samhällsförändringen. Frågan om rörelsernas politiska tendenser och sociala funktioner ger anledning att diskutera alternativa tolkningar. Den bärande idén i Latikkas analys är att mobilisationsprocessen i det finska Sydösterbotten präglades av två skilda protestvågor (s. 376). Ungdomsföreningsrörelsen och Vasa läns allmänna husbondeförening representerade speciellt på 1890-talet en offensiv proteströrelse, vars målsättning var att förnya och demokratisera samhället. Under det första decenniet av detta århundrade utvecklades parallellt en annan typ av proteströrelse, inom agrarförbundet och inom väckelsen, en reaktiv protest som försvarade den rådande agrara kulturen mot förändringar och mot yttre hot, framför allt mot alla de utvecklingstendenser som var förknippade med en kapitalistiskt-merkantil stadskultur (s. 377).

Det är enligt min mening för enkelt och delvis missvisande att karakterisera ungdomsföreningsrörelsen och Vasa läns allmänna husbondeförening som protestyttringar mot stagnation och rörelser för förnyelse och demokratisering. En nyanserad bedömning av frågan kräver, enligt min mening, att man kontrasterar folkrörelsemobilisationen på 1890-talet mot folkrörelsernas karaktär på 1880-talet. Och för att få grepp om detta dialektiska växelspel räcker det inte med ett regionalt perspektiv, utan man måste ta fasta på nationella processer inom organisationsväsendet. Man kan utan överdrift konstatera att

ett avgörande brott i den finska mobilisationsprocessen skedde i början av 1880-talet i och med att de första organisationerna – enkanterligen den granfeltianska nykterhetsrörelsen – samtidigt tillämpade både en massorganisations- och en centralorganisationsprincip. Genom denna brytning introducerades den omvälvande idén, att organisationsledningen *representerade* fältet – och inte längre förmedlade opinioner och färdigheter uppifrån –, eller med andra ord, att fältet, folket, var ett legitimt politiskt subjekt med rätt att kräva lagändringar. Fältet talade med myndig röst för samhällsförändringar. Rösten kunde spricka och i sprickorna kunde man se osäkerhet. Men målbrott är irreversibla. Jag har i annat sammanhang försökt visa att brytningen aktualiserade frågan om vilka konkreta grupper i samhället som i den nya situationen skulle ha myndighet att delta i sådan organisationsverksamhet vars syfte var att artikulera folkets röst. I nykterhetsrörelsens fotspar uppstod kvinno-, ungdoms-, arbetar- och nya typer av jordbrukarföreningar för att ta ställning till den medborgerliga och politiska myndighetens gränser och väsen.¹

Latikka redogör i sin bok för tre intressanta folkrörelseledares öden i det finska Sydösterbotten. Nykterhetsrörelsen fick i denna region redan på 1880-talet tre hövdingar: Edvard Björkenheim, Juha Erkki Antila och Santeri Alkio (Filander). Den typ av fråga som Latikka kunde ha ställt sig är: varför drog sig dessa tre personer på 1890-talet tillbaka från nykterhetsrörelsen för att istället engagera sig inom andra massorganisationer; den förste inom husbonderörelsen, den andre inom andelslagsrörelsen och den tredje inom ungdomsföreningsrörelsen (s. 281 och passim)? Enligt min mening var anledningen inte att nykterhetsrörelsen på 1880-talet var för blek, utan att den var för radikal och för offensiv! Mobilisationen på 1890-talet hade därför ett drag av besinning. Det gällde att dra hjulen tillbaka ett eller ett halvt varv.

Ungdomsföreningsrörelsen på 1890-talet var en besinningsrörelse genom att den såsom den enda massorganisationen på landsbygden, vid sidan av nykterhetsrörelsen, klart gick in för att hålla massorganisationsväsendet på ett apolitiskt plan. I detta avseende var rörelsen en reaktion, ett försök att tvätta den fennomanska massbaserade organiseringen ren från dess radikala politiska drag. Latikka pekar i sin bok på det intressanta faktum att ungdomsföreningsrörelsen – i motsats till husbondeföreningen – undvek att ställa krav på kommunen (s. 363–367). Men trots draget av besinning är det skäl att inte

¹ Henrik Stenius, 'Myndig i politik och till vardags. Förändringar i synen på arbetaren såsom politiskt och kulturellt subjekt' i Antti Metsänkylä – Katja Båsk (red.), *Arbetarklassen i samhällets vardag*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran julk. (under tryckning).

glömma bort ungdomsföreningsrörelsens jämlikhetsvärderingar: i dess ideologi ingick inte idén om att folket skulle delas upp i en politiskt myndig och en politiskt omyndig del.

När det gäller Vasa läns allmänna husbondeförening var den besinnad på ett annat sätt. I motsats till den äldre konkurrentorganisationen, Vasa läns lantbrukssällskap från 1863, var den offensiv genom att den konsekvent och från början tillämpade en centralisationsprincip. Vasa lantbrukssällskap hade visserligen redan i mitten av 1880-talet försökt ta steget från en medlemsorganisation till en lokal centralorganisation, framför allt genom att uppmana sina agenter att grunda lokalavdelningar, lantmannaföreningar (maamiesseura) – ett namn som på gammalt ståndsmissigt vis tog fasta på lanthushållningens intressen oberoende av ägoförhållanden (s. 94). Men en patriarkalisk praktik fortsatte att göra sig gällande; först vid sekelskiftet infördes i modellstadgarna att personer fritt fick ansluta sig och att de inte som tidigare kallades; i språkstridens hetta vid sekelskiftet manipulerade den svensksinnade styrelsen med mötestider på ett sådant sätt att vanliga bönder inte hade en chans att delta; styrelsen, som förnyades i extremt liten grad, hade en ämbetsmannamässig uppfattning om sin ställning (s. 297); först år 1907 fungerade denna f.d. medlemsorganisation som en lokal centralorganisation med endast lokalföreningar som medlemmar (s. 104). Man kan således se uppkomsten av konkurrentorganisationen, Vasa läns allmänna husbondeförening, som en process där lokala bondeföreningar under en period på fem år, 1887–1891, försökte bygga upp en regional centralorganisation. Den nya organisationen var en reaktion på att det gamla sällskapet, som dominerades av en ståndspersonsklass, inte lyckades och knappast ens ville förskjuta initiativet till självständiga lokalföreningar, att det gamla sällskapet inte i tillräcklig grad tillgodosåg den finska bondeklassens intressen (s. 96–97). Latikka hävdar att lokalavdelningarna inom den nya organisationen dominerade på lokalplanet, speciellt i slutet av 1890-talet vid en tidpunkt då s.k. framstegsföreningar (edistysseurat) idkade ett systematiskt samarbete för att utveckla kommunen (s. 147).

Men husbondeföreningarna var också besinnade: liksom namnet antyder (isäntäyhdistys/husbondeförening) var föreningarna inga klassgränsöverskridande massorganisationer. Dessa föreningar, som utgjorde en kärna i det lokala medborgarsamhället, var bara avsedda för den besuttna klassen. På detta sätt bidrog denna offentlighet att begränsa den politiska och medborgerliga initiativrätten till den rika hälften av den manliga befolkningen. I denna typ av offentlighet utvecklades nya, intressanta patriarkaliska drag. Latikka fäster uppmärksamhet vid att föreningspraktiken smalt samman med kommunens – till den grad att husbondeföreningarna i slutet av 1890-talet

tänkte sig att kommunen också skulle ta ansvar för den massmediala offentligheten genom att utge kommunala tidningar! (s. 147). Sammanfattningsvis torde man kunna säga att husbondeföreningarna tack vare sin oppositionsställning mot det svensksinnade lantbrukssällskapet kunde uppträda som sanna representanter för det finska folket. Men faktum kvarstod att de representerade bara den ena hälften av den manliga befolkningen.

Latikka har inte alltid varit uppmärksam på olika typer av organisationsprinciper. Detta kan till en del förklaras med att han anakronistiskt använder sig av vår tids definitioner på vår tids föreningar såsom analysredskap för 1800-talsförhållanden. På detta sätt kan han inte lyfta fram vad som var i vardande och vilka utvecklingstendenser som bara förblev oförverkligade möjligheter. Som exempel kan nämnas att han uppfattar termen "seura", som var en central term för tidiga kollektiva aktioner, såsom synonymt med termen "yhdistys" (s.29, not 38).

Under alla omständigheter var uppkomsten av Vasa läns allmänna husbondeförening på 1890-talet en avgörande vattendelare. Tyvärr har detta faktum inte fått styra analysen och framställningen. Nu behandlas denna förening huvudsakligast såsom en underavdelning av en underavdelning av en underavdelning av ett kapitel som rör Vasa läns lantbrukssällskap (3.1.2.2.)!

Trots dessa kritiska anmärkningar och förslag till alternativa tolkningar är det skäl att kraftigt understryka att Latikkas behandling av bondeklassens egna organisationer kanske innehåller den intressantaste informationen i boken. Med tanke på att forskningen på ett så fatalt sätt försummat denna del av folkrörelsernas historia är det med stor nyfikenhet man tar del av dessa centrala processer i Finlands mobilisationshistoria.

Mina kritiska kommentarer har enbart gällt framställningssätt och tolkningar av rörelsernas politiska tendenser och sociala funktioner. När det gäller avhandlingens substans återstår att framhäva att den är stabil och innehållsrik. Till slut vill jag nämna att Latikka på ett intressant sätt kommenterar uppkomsten av en sydösterbottnisk identitet. Han undersöker inte uppkomsten av denna självförståelse genom att analysera fram gränsmekanismer. Genom att fokusera föreningsmobiliseringen kan han konstatera att den sydösterbottniska självförståelsen växte fram mellan åren 1882–1909 (s. 360–361). Den första regionala takorganisationen var Etelä-Pohjanmaan nuorisoseura. Det intressanta är att initiativtagarna i ett första skede tänkte ge föreningen namnet Suupohjan nuorisoseura. Att man avstod från detta namn, kan kanske ha berott på att man var rädd för att framhäva Ilmolans dominans? Latikka anser det fullt möjligt att begreppet

Etelä-Pohjanmaa för första gången lanserades i samband med ungdomsföreningens grundläggning (s. 35, not 55). Men hur pass medvetet man gick in för en ny regional självförståelse är svårt att avgöra med tanke på att ungdomsföreningen hade medlemmar också utanför Österbotten. Den första svenskspråkiga ungdomsföreningen i Finland, Kronoby ungdomsförening, hade ursprungligen planer på att ansluta sig såsom en underavdelning till Etelä-Pohjanmaan nuorisoseura.

Henrik Stenius

Viborgska avdelningen 1868–1917

Jouko Teperi, *Henkinen taistelu Karjalasta autonomian ajan lopulla. Viipurilainen osakunta 1868–1917*. [Den andliga kampen om Karelen i slutet av autonomins tid. Viborgska avdelningen 1868–1917]. Karjalan kirjapaino Oy. 244 s., ill. Lappeenranta 1988.

Viborgs nation tillhör de studentlandskap vars äldre historia är relativt välundersökt. År 1953 publicerade nationen ett omfattande verk av dåvarande docenten Viljo Nissilä, som behandlade de viborgska studenterna i Åbo från 1640-talet till 1827, och sex år senare utkom Jouko Teperis doktorsavhandling om nationen 1828–1868.¹ Tidsmässigt behandlade den senare boken alltså nationens historia från universitetets flyttning till Helsingfors fram till år 1852, då de landskapsbaserade organisationerna ersattes med en indelning fakultetsvis, och den illegala nationsverksamhet som därefter förekom. Gemensamt för de båda böckerna var att de vid sidan av Viborgska nationens historia gav en ingående bild av student- och universitetsförhållandena i allmänhet. Till en del var väl detta en följd av att nationens arkiv fram till 1840-talet är tämligen magert, men undersökningarnas periodindelning visar också att författarna utgick från universitetets historia och betraktade flyttningen till Helsingfors som en viktigare milstolpe än t.ex. delningen av det gamla Viborgska studentlandskapet i en Savokarelsk och Viborgsk del år 1833.

¹ Viljo Nissilä, *Viipurilainen Osakunta I. Turun Akatemian aika 1640–1827*. Viipurilainen Osakunta, Helsinki 1953. Jouko Teperi, *Viipurilainen Osakunta 1828–1868*. Historiallisia tutkimuksia LIV. Helsinki 1959.